

СЛОБОДАН РЕЉИЋ

ОДГОВОРНОСТ ИНТЕЛЕКТУАЛЦА У ПРЕЛОМНОМ ВРЕМЕНУ

„Никад не питај за ким звона звоне
– она звоне за тобом.”

Ернест Хемингвеј

1.

Интелектуалац би требало да буде човек знања и човек акције, академац и државник, говорио је Макс Вебер у минхенским предавањима (1919). Та дијалектичка супротност би, у ствари, могла бити операционализована чувена Марксова 11. теза о Фојербаху да су „филозофи само различито тумачили свет, али ради се о томе да се он измени” (1845). Међутим, то је много лакше рећи него остварити.

Сам Вебер никад није успео да досегне оно што је умео тако пластично да опише. После рата 1918. у Хајделбергу се придружио совјетима радника и војника, а онда је писао Устав Вајмарске републике, па био члан немачке делегације на мировној конференцији у Версају. Кад је конструисао ову визију интелектуалца, иза себе је имао и неуспели покушај да у поратни немачки хаос и у парламент уведе левичарско-либералну Немачку демократску партију, чији је био оснивач. У предизборним кампањама је за вође „спартакиста” изговарао речи које пристају политичарима ниског профила – да је „(Карл) Либкнехт за лудницу, а Роза Луксембург за зоолошки врт” – и био против ратификације Версајског уговора. А онда је, с горчином губитника, почетком 1919. јавности испоручио предавање „Политика као позив”, где је политичаре назвао „у девет од десет одсто случајева обичним клепеталима” који немају „контакт с реалношћу, не осећају терет на својим раменима... и

трују (народ) романтичним осећањима”. Тако се Вебер вратио себи. Умро је 1920. године.

То је *судбина* интелектуалца, али то не значи да његов напор нема смисла и да ће доћи време кад таквог напора неће бити. Користим појам „судбина” (*destiny*), јер судбинско, духовно и интуитивно стичу право да се врате међу људе у овом добу „краја просветитељства” које се тако сумануто држало *ratio* и рационализма да је све доведено до апсурда.

2.

Узвишене вредности које је просветитељство извикало у Француској револуцији – *liberté, égalité, fraternité* – претворене су у циничне пароле. Празне и без светла. Последица је то из европске историје судбоносног – одрицања од хришћанства. Јер „европска култура није једна од хришћанских култура; она јесте сама хришћанска. Све што је у последњих 1.800 година никло на тлу Европе хришћанског је порекла”, писаће норвешки писац Јенс Бјернбу (*Jens Bjørneboe*) педесетих година прошлог века (код нас – „Страх од Америке у нама”, прев. Алекса Голијанин, *Анархија / Блок 45*, Београд 2015), подсећајући да је „чудно – ех, више него чудно – да је ’атеистичка’ Француска револуција изабрала паролу која је директна парафраза хришћанског концепта Тројства (пред Оцем смо сви једнаки, пред Духом смо слободни, а пред Сином смо браћа)”. Тако су у намери да се обоготвори Човек употребљени његови архетипски кодови, као што се и данас чини у пројекту Гугл-цивилизације, која се у коцентричним круговима шири из Силиконске долине, а која више нема ни стрпљења да Човека оптерећује слободом или илузијама праведности. У исконској подложности манипулацији је слабост „човека масе”, али Човек се, ипак, не може потопити у масу без остатка.

За разматрање актуелне ситуације важна је чињеница да је „шездесетих година 19. века, на врхунцу тадашњег либерализма, Фјодор Достојевски међу првима исказао сумњу која је данас опет актуелна: да рационално мишљење можда не утиче пресудно на људско понашање. Он је свог *Човека из њодземља* – оличење губитника који сања о томе да се освети добитницима у друштву – супротставио идеји рационалног егоизма, материјалног личног интереса, тада популарној у Русији међу читаоцима Џона Стјуарта Мила и Церемија Бентама. Протагониста Достојевског опсесивно напада *заједничку рационалистичку њређијоставку кајијијалистџа и социјалистџа* да су људска бића животиње које логички закључују вођене свесним мотивима: ’О, реците ми, ко је први објавио да чо-

век само зато пакости другоме што не познаје своје праве интересе, а ако би га просветили, отворили му очи за његове праве интересе, он би одмах постао добар и благородан, зато што би, просвећен, у добру видео своју личну корист.”¹

Постулате које је дефинисао Достојевски елаборирали су Ниче, Фројд, Макс Вебер и други. „Он је припремио интелектуалну побуну против *иранске извесности рационалистичких идеологија* са обе стране политичког спектра. Данас мало ко памти интелектуалну револуцију која је избила у политичком тренутку сабласно сличном нашем: периоду неравномерног, испрекиданог економског раста, неповерења у политичаре, страха од промене и космополита, странаца и имиграната”, констатовао је ових дана индијски писац Панкај Мишра који је насловом запажене књиге *Age of Anger: A History of the Present* ово време означио као „доба гнева”.

3.

У сад већ историјском спису о одговорности интелектуалаца, објављеном пре пола века, Ноам Чомски је закључио: „Враћам се Двајту Мекдоналду и одговорности интелектуалца. Мекдоналд наводи речи књиговође логора смрти који је брзнуо у плач кад су му рекли да ће га Руси обесити: ’Зашто би? Шта сам учинио?’, питао је. Мекдоналд закључује: ’Само они који су сами спремни да се одупру ауторитету кад су ти сукоби сасвим недопустиви према њиховом личном моралном коду, само они имају право осуђивати књиговођу логора смрти.’ Питање: ’Шта сам учинио?’ је оно што и ми можемо питати себе, кад сваки дан читамо о новим страховтама у Вијетнаму – као што ми стварамо, или изустимо, или толеришемо обмане које ће бити употребљене да оправдају следећу одбрану слободе.”²

Високо и одважно постављена летвица у доба велике драме Сједињених Држава. Сасвим на трагу праоца интелектуалаца у западној култури Емила Золе и његовог „J'accuse!” из 1898. године. Човек виших знања је одговоран да своје знање стави у службу истине и критике „отуђених центара моћи”, од Стаљина до Гугла. Али „ако је одговорност интелектуалца да инсистира на истини, његова обавеза је и да посматра догађања у њиховим *историјским ѿрсењивама*”³ и интелектуалац Чомски је, дакле, крајем шезде-

¹ Панкај Мишра, „Доба гнева”, прев. Славица Милетић, <http://pescanik.net/doba-gneva/>, 19. 12. 2016 (курзив С. Р.).

² Noam Chomsky, „The Responsibility of Intellectuals”, *The New York Review of Books*, A Special Supplement, February 23, 1967.

³ Исто.

сетих био концентрисан на Вијетнамски рат, догађај у коме су се преламале све силнице Америке и универзални принципи, као што је данас Чомски концентрисан на преломне глобалне промене у којима је улога Америке кључна.

И: „Кад разматрамо одговорност интелектуалца, наша основна брига требало би да буде *улога у стварању и рашчлањивању идеологије*”, напоменуо је Чомски критикујући тада помодни спис Данијела Бела „Крај идеологије”. Бел се концентрисао на „исцрпљеност политичких идеја педесетих (година)” у америчком друштву као последици тога што се „политика више не води у складу са унутрашњим класним поделама него се обликује под утицајем међународних догађања”.⁴ Чомски га је критиковао што из тога извлачи закључак да су „интелектуалци на Западу... изгубили интерес за претварање идеја у друштвене полуге за радикалну промену друштва. Сада кад смо досегли плурално друштво државе благостања, они више не виде потребу за радикалном трансформацијом друштва; ми сад можемо само да ту и тамо покрпимо наш животни пут, али било би грешка мењати га у било ком значајном правцу. На овом консензусу интелектуалца, идеологија је мртва”.⁵

Данас, са дистанце од пола века, сасвим се лепо види да је Чомски био у праву, што се историје тиче, али да је Бел утилитарно „прошао” боље. Сместио се у мејнстрим америчке и глобалне друштвене науке, с врхунским ауторитетом је расправљао о „културним контрадикцијама у капитализму” и те промене именовано као „постиндустријско друштво”, „заслужио” да две његове књиге буду међу 100 најважнијих у другој половини XX века према рангирању *The Times Literary Supplement*-а, а Чомски је отишао стазама присутим трњем, изопштен на маргине јавности и препуштен малим издавачима и ентузијастима широм света.

Белову идеју је Френсис Фукујама извео до краја 1992, огласивши „крај историје”, али је она после тога прелетела преко неба као комета и – угасила се. Четврт века касније „смрт неолиберализма и криза западне политике”⁶ је опште место и у мејнстрим либералним гласилима која „Брегзит” и победу Доналда Трампа у Америци (као народне побуне) доживљавају као гром из ведрог неба, прећуткујући притом одлучну улогу „дубоке државе” у успостављању монопола над контролом информација које постају

---

⁴ Daniel Bell, *The End of Ideology*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1988, 11.

⁵ Н. Чомски, исто.

⁶ Martin Jacques, „The Death of Neoliberalism and the Crises in Western politics”, *The Guardian*, August 21, 2016, <https://www.theguardian.com/commentis-free/2016/aug/21/death-of-neoliberalism-crisis-in-western-politics>.

кључни ресурси за успостављање најмрачнијег система с којим се свет икад суочио, а према којем је Хакслијев *врли нови свећ* тек досадна видео-игрица.

4.

И то је тачка од које може да се крене данас. Опет људи из *подземља* излазе на светлост дана и вероватно доносе „крај либерализма”. Имамо актуелну илустрацију: три дана после победе Доналда Трампа један професор права се сетио књиге од пре две деценије и твитовао три параграфа. „Доћи ће дан кад ће радници схватити да се њихова влада уопште није трудила да спречи суноврат њихових зарада и губитак посла”, написао је Ричард Рорти, левичарски филозоф 1998. године.⁷

И, као што и најбенигнији левичар зна – „тада ће се нешто сломити”. Либерали не воле реч „слом” па их онда нормалне ствари – изненаде, а логика им се учини неподношљивом. И сад као да је Трамп крив што је осећао (следи други пасус) да ће „људи из *провинције* одлучити да је систем пропао, и окренути се потрази за јаком личношћу за коју ће гласати, која ће их уверавати да ће, чим буде изабрана, учинити да самозадовољне бирократе, превртљиви адвокати, преплаћени мешетари на берзама и постмодернистички професори престану да буду ти који креирају њихову судбину”. И трећи пасус: „Све што је урађено за права црнаца, мађина, хомосексуалаца и осталих... биће избрисано.”

Један твит је покренуо твит-галасања и Рортијева студија *Освјарење наше земље – левичари и Америка XX века* се претворила у пророчанство, а књиге које су годинама лежале у магацинима „Амазон” је распродано до у смирај дана.

„Људи из подземља” у XIX веку, „људи из провинције” у XXI веку су – снаге промене које следе суштину потребе Човека. Они су, као што је констатовао *Монд дипломатик*, политички представљени као „деснице” чији глобални успон почиње осамдесетих година XX века и „данас постоји у скоро свим европским земљама, од Британије до Русије, преко Скандинавије, Грчке или Италије, укључујући и сам централни део ’богате Европе’, тј. Швајцарску, Белгију, Аустрију и Мађарску. Ипак, било би сувише симплификовано тврдити, како се често може прочитати у анализама коментатора друштвених збивања, да се ту ради искључиво о некаквој насилној и шовинистичкој реакцији дезоријентисаних маса, или

---

⁷ Код нас: Ричард Рорти, „Осврт на амерички век”, прев. Дејан Аничич, у: *Fragmenta philosophica*, зборник, Карпос, Лозница 2007.

пак о голој макијавелистичкој тактици владајућих класа⁷. Све је то „потпуно нова етапа, етапа реконфигурације европског политичког пејзажа пре свега у односу на период од пада номиналног социјализма на Истоку”.

Та нова етапа носи неколико кључних карактеристика *људи из њ провинције*: „1. плаше се за судбину, слабљење и пропаст своје нације/народа/етничитета; 2. јавно етикетирају све унутрашње и спољашње претње овом процесу. Имигранти, националне и верске мањине (муслимани), Роми, ЛГБТ популација итд. осумњичени су као унутрашњи непријатељ, док је ислам најопаснија спољашња претња; 3. изражавају нетрпељивост према етаблираним европским олигархијама и институцијама; 4. тврде да само оне долазе из народа, тј. из ’правог’ и аутентичног народа, и да само оне репрезентују његове интересе; 5. захтевају повратак на вредности европске (хришћанске и западне) цивилизације; 6. сепаратистичке регионалне странке које желе распад / радикално преуређење своје државе-нације више су ’европски’ оријентисане неголи странке овога типа које делују на националним нивоима, а које су најчешће отворено еврофобичне; 7. инсистирају на изласку из заједничке валуте евро, јер је она симбол губљења економског суверенитета.”⁸

5.

Данас се *homo sapiens* свео на мутираног *homo economicus*-а, биће без душе и космичке оријентације, чији је врховни циљ *џо-џирошња*, врховни бог профит, кућно огњиште компјутер а главни храм шопинг мол – „рационални субјект чије је природне жеље и нагоне уобличио његова највиша мотивација: да тежи срећи и избегава бол”. Али тако поједностављено становиште „увек је занемаривало многе важне чиниоце, постојано присутне у људском животу: на пример страх од губитка части, достојанства и статуса, неповерљивост према промени, привлачност стабилног и познатог. У њему није било места за сложеније пориве: таштину, страх од показивања рањивости, потребу да се сачува углед. Опседнути материјалним напретком, хипер-рационалисти су занемарили искушења ресантимана губитника и уживање у статусу жртве”⁹. Такав свет, ако рачуна на Човека, не може да опстане. Дилема је или-или: или антиљудски свет или Човек.

Шта би спадало у најважнија чињења данас? Говоримо у Србији?

⁸ „Феномен Мари ле Пен: Жена која је убрала ’отровано воће’”, *La Monde Diplomatique*, српско издање, април 2017.

⁹ П. Мишра, исто.

Девестернизација јавне сфере, пре свега. Али то више није најважнији посао за интелектуалаца. Без обзира што је наша јавна сфера потпуно вестернизована – укопана за статус кво, завезана за ограде колонијалне демократије, без идеје да постоје и другачији економски и друштвени системи, наркотизована западним гаџетима, накачена на уморну западну културну продукцију – процес девестернизације је у *народу* и доњим слојевима озбиљно узео маха.

Подсетићу овде, тек за пример, на музичко-језичко сочиненије реперске групе Београдски синдикат у коме се хирурушки тачно прецизира: „Систем те лаже, не веруј шта ти каже, / овај живот је борба, од рођења до гроба, зато устани одмах”. Наша интелигенција сном мртвијем спава, али она чини се ту више није ни потребна, кад је истина стала у певане строфе и видео-клипове. Ту незаокружених реченица и прекомпликованих мисли није ни потребно. Чему? „Сад слушамо бароније из уста лоших глумаца, / ал’ нису они власт, већ позориште лутака. / Знам ја ко ме лаже и од кога сам ја згажен, / банке, ММФ, корпорације су важне. / А систем и постоји да за њих прави паре, / и биће правде тек кад ово царство падне!”

Дакле, мотивациони део истине је оглашен. Биће потребно неко време да се, као што је Грамши говорио, то *иодруши*ви. А у међувремену, док наша оболела интелигенција куња у лажи своје „сјајне изолације”, на самом Западу су стигли до контрапојма – *easternization*. Утицај Истока на Западу већ се може опипати. Гидеон Рахман (Gideon Rachman), спољнополитички уредник *Фајненшел ѿајмса*, управо је новој књизи дао такав наслов: *Easternization: Asia’s Rise and America’s Decline From Obama to Trump and Beyond*.

За очекивати је да ће се у том току ствари овај „јавни чардак ни на небу ни на земљи” под неким таласом промена заљуљати и урушавати пред забезекнутом српском елитом. Али тада ће се појавити ужасавајућа празнина – куда идемо?

6.

Присуствујемо „крају либералне идеологије”,¹⁰ што ваља по-сматрати као „идеологију наметнуту Европи и остатку човечанства од стране англосаксонског света”.¹¹ Процес који тече носи дубоке и корените промене. Не ствара се нови светски поредак у либералном свету, него настаје свет нове идеологије, који мора превазићи

¹⁰ James Burnham, *Suicide of the West – an essay on the meaning and destiny of liberalism*, Encounter Books, New York 2014.

¹¹ Александар Дугин, „Шта није у реду с Европом?”, прев. Немања Ђукић, у: *Евроазијски ѿглед*, зборник, Балканолошки истраживачки центар, Бања Лука 2016, 53.

поредак који „само потврђује индивидуални идентитет супротстављајући се било каквој врсти колективног или органског идентитета”. Тај поредак је ослобођен прво религије, па нације, а на крају и родног идентитета. У завршној фази „родни идентитет представља основни политички проблем, јер либерали инсистирају на *изборној њприроди рода*. Они фанатично промовишу став да је род појединачни избор. Прије тога, они су подржавали концепт религије и националности као питања индивидуалног избора”.¹²

Такав социјални инжењеринг тешко је дугорочно одржав. Ове године је у Давосу, на највећем сајму либералних достигнућа, објављено да у „најправеднијем” и „најпрогресивнијем” од свих светова – 8 јединки (и словима: осам) има 426 милијарди долара, што је као 3,6 милијарди најсиромашнијих људи на планети. Али ова половина човечанства која стаје на други тас либералне ваге нису инвалиди неспособни за рад, особе заостале у развоју, рођаци смеђовратих тропастих лењиваца. Не, нормалан свет. Мало поједностављенијег образовања него у скупим приватним колеџима, али свакако виталнији. А онда – либералним учинком направљени толико сиромашним. И то све у „глобалном селу”, где је, наводно, све постало тако близу. Ниједан фараон, цезар, кан, цар, шах, султан, краљ, никави Стаљини и Хитлери, нису успели да створе свет толиких разлика. Никад и нигде.

Врхунац је апсолутна безосећајност таквог либералног света пред том чињеницом. Та вест обилази земаљску куглу као оне зачкољице „Веровали или не”, које *Забавник* објављује на другој страни по узору на старог Риплија. Толико стратегија за борбу против сиромаштва – апсолутног, релативног, новог – толико конференција по хотелима са пет звездица, толико бесловесних истраживања која доказују оно што и слепци виде, толико беспризорних обећања над сликама оне деце костура искапалих очију над којима не лете лешинари, јер нема ту за њих довољно меса, него муве.

„Капитализам је довео до великих материјалних напредака. Али иако је овај начин организовања наших послова имао много времена да покаже да је у стању да задовољи људске захтеве свих одреда, чини се да није ближи томе да то и учини него што је икад и био”, констатује енглески левичар Тери Иглтон. „Колико дуго смо спремни да чекамо да уради то што се очекује? Зашто настављамо да гледамо кроз прсте миту да ће баснословно богатство које ствара овај начин производње кад дође време постати доступно свима?”¹³

¹² Исто, 54.

¹³ Тери Иглтон, *Зашто је Маркс био у њправу*, прев. Драгиња Марић, Београд 2016, 19.

Пред тим питањима, која звуче као део расправе у лудници, човеку сапетом досад невиђеном пропагандном машинеријом не остаје ништа осим – гнева. О „плодовима гнева” у Америци тридесетих година XX века остао је незабораван запис Џона Стајнбека као „глас протеста који ће се чути све док има оних који сањају о слободном друштву достојном човека”.

Пред њима је данас проблем који им је тако ушао под кожу и у мозгове да изгледа потпуно виртуелан и тако се представља – бестидни пројекат Гугл-цивилзације, у коме важи само једна врста памети, једна врста себичности и безморалности и неодговорности за свет као целину. Јер сад је основа профитабилног капиталистичког привређивња наднационална. То је њена свемоћ, али и њен велики ризик. Јер побуњеници не долазе само из најнижих слојева. Број губитника се експоненцијалном стопом раста увећава. Тако угрожени издавач немачког листа *Ханделсблаи* Габро Штајнгер резигнирано описује улогу велике Немачке и немачког капиталистичког естаблишмента: „Да, *Google* је у краљевству дигиталног досегао неофеудалну моћ монополисте; али не, нису му неки анонимни људи помогли да то изгради против нас, већ ми сами. Ми смо глупљи од мишева јер је у нашим рукама сланина уз помоћ које нас хватају, а коју сами стављамо у мишоловку.”¹⁴ Иако ће слабијег сваки капиталиста упућивати на будућност и презриво говорити о окретању прошлости, рањени Штајнгер ће се сетити Етјена де ла Боесија из XVI века: „Онај који тако господари вама има само два ока, две руке, једно тело и ништа друго што не би имао и последњи становник великог и бескрајног мноштва наших градова; оно што му претиче јесу средства која му ви пружате да би вас уништио.” Лепо је увек подсетити Човека на „добровољност ропства”.

7.

Одговорност интелектуалаца у Србији данас је, пре свега, у успостављању атмосфере презира према „добровољном ропству” њених компрадорских власти у процесу размене „свега за ништа” – чему је основ одрицање од Косова и спровођење погубљених економских програма који су направљени у ММФ-у. И пасиван однос према та два питања значи одсуство здравог разума у интелектуалном напору.

Следећи нови задатак који подразумева комплекснији напор је у преношењу акцената из „велике дискусије” у свету – о идејама

---

¹⁴ Кристоф Кезе, *Силицијумска долина – дигитална револуција из прве руке*, прев. Никола Б. Цветковић, Лагуна, Београд 2016, 325.

које се развијају и које ће, после надметања у „глобалном селу”, постати основа наше будућности. На почетку XXI века у преломном времену које носи матица „доба гнева” основна дилема се своди на два питања: 1) да ли ће нова епоха бити „нови круг научно-техничке револуције” или смо пред „новим *морално-религиозним решењима*, која се не тичу толико вањског, предметног света, колико нашег унутрашњег, вредносног”? и 2) „ко треба да изврши тај тражени заокрет: миљеници или несретници 20. века, победници или побеђени”?¹⁵

Александар Панарин припада групи интелектуалаца која држи да нови век неће бити амерички. „По свој прилици, преокрет (који следи) ће бити извршен у једној од ’заосталих’ земаља – Русији, Индији или Кини – или заједничким напорима тих културних гиганата.”¹⁶ Доскорашње наде западне цивилизације изгубиле су примат (Јапан, нпр.). Свет устројен по мери Запада и либералне идеологије копни и „ми прилазимо тачки одлучујућег цивилизацијског преокрета човечанства”.¹⁷ Да ће Запад који је свет довео до „доба гнева” донети решење, тешко је замисливо, јер је баш Запад створио „дефицит одговорности и опрезности, карактеристичан за западну ’фаустовску културу’”, која је веровала у главни технолошки мит „*о њој њој замeњивости природној и уникалној вештачким и умноживим*”.¹⁸

То је последица процеса, „јер, не постоји ванисторијска хуманост. Хуманизам хришћанства на Западу *укинула* је реформација, хуманизам просвећености – империјализам који је обезвредио људски живот, хуманизима XX века – велики рат, а потом Вијетнам, Ирак, Србија”.¹⁹

Због додирних тачака с нашим актуелним стањем плодотворно је узети приступ Достојевског, који је разматрао евространици руске елите на крају XIX века и начин на који је „прост народ”, упркос томе, генерисао моћ нације. (То се на изванредан начин у Русији поновило кад је Јељцинова инфериорност превладана – путинизмом.)

Дакле: „Почели сте од бесциљног скитања по Европи уз страсну жељу да се препородите у Европљане, па макар само по изгледу”, писао је Достојевски почетком 1877. године. „Читав XVIII век смо

¹⁵ Александар Панарин, „Реванш историје – руска стратешка иницијатива у 21. веку”, прев. Бранимир Куљанин, у: *Евроазијски поглед*, зборник, Балканолошки истраживачки центар, Бања Лука 2016, 101.

¹⁶ Исто, 108.

¹⁷ Исто, 107.

¹⁸ Исто, 110 (курзив С. Р).

¹⁹ Сергеј Кара-Мурза, *Манипулација свешћу*, прев. Сава Росић, Весна инфо д. о. о., Београд 2011.

провели само у примању туђег изгледа. Утеривали смо себи европски укус, чак смо јели сваку гадост, трудећи се да се не мршtimo.” Али то је могло дати само један тужни резултат: „Сви су нас Европљани гледали с подсмехом, а најбоље и неоспорно паметне Русе у Европи гледају с охолом благонаклоношћу.”²⁰

Како почиње опоравак? Од које одлуке? „Прво и пре свега да постанемо Руси.” Дакле, успостављањем самосвести о сопственом значају, подизањем свог идентитета и утемељењем сопственог бића. „А... постати Рус значи престати презирати свој народ.” Кад се народ састане са собом, и пут нормализације с другим народима му је отворен. Јер „чим Европљанин види да смо почели да ценимо свој народ и нашу националну припадност, одмах ће почети и он нас саме да цени.”²¹ Снага колектива долази из самосвести. Из ње произилазе сви успеси, јер „самопрезирање, морални пад, и после њега цинизам – сметају чак и ’пословима’”,²² био је одговор онима коју су говорили (и данас се истичу неподношљивом виком) како је економија најважније дело а финансије врховни *spiritus movens*. Али то су само химере.

„Чврсто сам уверен да свака озбиљна криза са своје социјалне и политичке стране јесте само површина, само продукт нечега, а да корени пак леже у тајанственој духовној дубини бића, па је због тога и излаз из кризе повезан с препородом тих дубина”, пишаће Николај Берђајев 1909. године разматрајући „духовну кризу интелигенције”. Он ће изричито утврдити да је оно што види око „политичких аналитичара” банална површност. „Политичка пројекција је изведена, површна и пролазна појава, те би било кратковидо и сувише се за њу фиксирати, како је то сада склона да чини традиционално-радикална интелигенција. Ко има духовне очи види да се у дубини нашег живота одвија подземни рад чије последице се још нису испољиле и чији значај ће се тек видети. И у руској ’интелигенцији’ и у руском ’народу’ дешава се преокрет воље и свести који води другачијем осећању живота и другачијем схватању света. Код интелигенције се невидљиво рађа нова душа.”²³

Успон нације у политици, економији и култури је, у крајњој линији, стање рационализоване самоуверености, које законито генерише функционалну а своју елиту. Јер, „нације живе од великог осећања и од велике мисли која их све уједињује и све обасјава, од

²⁰ Фјодор М. Достојеvски, *Пишчев дневник II*, прев. Зоран Божовић и др., Рад, Београд 1981, 48.

²¹ Исто, 49.

²² Исто, 215.

²³ Николај Берђајев, *Духовна криза интелигенције*, прев. Милош Добрић, Логос, Београд 2016, 5.

јединства с народом, најзад, кад народ и нехотице сматра да су *руководећи људи* с њим, из чега се рађа национална снага – ето шта је смисао постојања нације, а не само буржоаска спекулација и брига о вредности рубље. Што је нација духовно богатија, утолико је и материјално богатија”.²⁴

8.

Постоји дилема ко води преокрет који се догађа: самосвест већине или операције одабраних. „Треба ли народ да следи нас или ми народ?” пита Достојевски, мислећи под овим ’ми’ на интелигенцију. И одговара: ’Ми се морамо поклонити пред народом и од њега имамо да очекујемо све, идеје и узоре, ми се морамо поклонити пред истином народа и морамо је признати као истину... разумљиво и разумно, потпуно без наше помоћи, народ уме да каже своју истину и како, кад је у питању оно најважније, налази прави одговор.”²⁵ Интелектуалац је ту гласноговорник и чувар „зачина историје” да у правом тренутку дода нека своја знања и – скрати процес.

Али не као посебна социјална група са пастирским задужењима, јер се „припадност њој не може дефинисати посебним друштвеним правцем и посебним моралним осећањем. Нова интелигенција може се састојати само од одабраних личности виших квалитета... Могу постојати *одабране личности*, али не могу постојати одабране класе”.²⁶ Актуелност ових народњачких представа о улози интелектуалца као органском делу народа а не групи која продаје своја знања да би владајућа класа манипулисала масама – могла би се подвести и под демократска достигнућа, под условом да се од демократије очекује да буде више од манипулације и симулакрума. Али мора се имати на уму да ће утицај Истока (*Easternization*) бити темељнији од пуког крпљења западне демократије и капитализма. Исток брине „тајанствена духовна дубина бића”.

²⁴ Ф. М. Достојевски, нав. дело, 215.

²⁵ Волфганг Милер-Лаутер, *Дијалектика идеја Достојевског*, прев. Драган Стојановић, „Вук Караџић”, Београд 1986, 29–30.

²⁶ Н. Берђајев, нав. дело, 8.